

BAKİ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

**İLƏHİYYAT
FAKÜLTƏSİNİN
ELMİ MƏCMUƏSİ**

№ 29 • İYUN (HAZİRAN) 2018

ANİ ÖLÜM DƏ BİR DƏYƏRDİR
(Görkəmli filosof, akademik Heydər Hüseynovun xatirəsinə)

dos. Nərman Qocatürk
Bakı Dövlət Universiteti,
Sosial elmlər və psixologiya fakültəsi
nqocaturk@mail.ru

Açar sözlər: Azərbaycan fəlsəfəsi, akademik Heydər Hüseynov, Stalin rejimi, repressiya, böyük şəxsiyyət.

Key words: Azerbaijane philosophy, academician Heydar Huseynov, Stalin regime, repression, great personality.

Ключевые слова: азербайджанская философия, академик Гейдар Гусейнов, сталинский режим, репрессии, великая личность.

Alimin, fikir və düşüncə sahibinin, ustad sənətkarın əsərləri çox olur. Könüldən su içən, qəlbədən qələmlə süzülən şah əsəri isə bir dənə. Ürəyin şah damarı kimi. Akademik Heydər Hüseynov zamanının, quruluşunun adamı idi. Vaxtın, zamanın fəvqünə qalxıb fikir söyləmək nə qədər çətin olsa da, asan idi. Şura hökuməti elmi, maarifi təbliğ edənlərə meydan verirdi. Quruluşun, rejimin hansı biçimdə, rəngdə olmasından asılı olmayaraq millətə, məmləkətə xidmətdə bulunmaq isə çətin. Tarixə texniki tərəqqilər, elmi yeniliklər əsri kimi daxil olan XX yüz ildə XVIII əsrdə Avropada başlayan XIX yüz ildə Çar Rusiyasında tərəqqi edən maarifçilik rüzgarı Azərbaycanda əsl fırtınasını da bu dövrdə qopardı.

İlklərə imza atıb Şərqi ilk Demokratik Cümhuriyyətini quran Azərbaycan türkləri milli mətbuatın, teatrın, kinonun, ali təhsil ocaqlarının, Bakı Universitetinin, Elmlər Akademiyasının təməlini də, məhz bu yüz illərdə qoydu. İlk tarix risaləsini yazan A.A.Bakıxanovun, ilk əlifba islahatını gerçəkləşdirən M.F.Axundzadənin, Ana dili ilə bağlı ilk məxəzləri yaradan Mirzə Kazım bəyin, ilk mətbuatı quran Həsən bəy Zərdəbinin tək bir istəyi var idi: Millətin cəhalətdən qurtuluşuna nail olmaq, şüurlarda milli dövlətçilik ideologiyasının toxumlarını əkmək. Nəticə bu dahilərin gözlədiyindən daha gözəl oldu. Xanlıqlara, sultanlıqlara bölünüb parçalanan millət təşnə balıq kimi özünü dəryaya vurdu. Sınəsinə “Gülüstan”, “Türkmənçay” dağları çəkilən məmləkət Şərqi ilk Demokratik Cümhuriyyətini qurdu. 1920-ci ilin qara yelləri əsəndə Stalin, Beriya,

Mikoyan üç bucağına elə gəlirdi ki, 30-cu illərin “qırmızı terrorunun” qanını su yerinə içdiyi Bəkir Çobanzadə, Mikayıl Hüseynov, Hüseyn Cavid, Salman Mümtaz, Tağı Şahbazi, Seyid Hüseyn, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi alimlərin, ədiblərin, ustadların, M.Ə.Rəsulzadə, F.Xoyski, Ə.Topçubaşov, Ə.Ağayev, Ü.Hacıbəyli, Əli bəy Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu kimi dövlət xadimlərinin, mühərrirlərin çağırışını ot basacaq. Bu yalnızın naxışı idi [9, s.382].

Repressiyalar, deportasiyalar, soyqırımlar, rejimin başının bəlası olan Nəriman Nərimanov, Əziz Əliyev kimi dövlət xadimləri ilə yanaşı 1941-1945-ci illər müharibəsi zamanı SSRİ Baş Qospitallar idarəsinin rəisi kimi I Dünya müharibəsində ən ağır cərrahi əməliyyatların memarı olan Elmlər Akademiyasının ilk prezidenti akademik Mir Əsədulla Mirqasimovu etirafda bulundu. Təkcə Azərbaycan şeiri ilə min illərin poeziya tarixinə adını həkk edib məmləkətinə abidə ucaldan Səməd Vurğun, Şərqi ilk operasının banisi dahi Üzeyir bəy Hacıbəyli, Ali Sovetin sədri olduğu zamanda ölümü bahasına bütün titullardan mərhum edilsə də, Ana dilinin dövlət dili elan olunması haqqında qanun layihəsini müzakirəyə çıxaran Mirzə İbrahimov, müharibənin ən dəhşətli illərində dünya səhiyyə tarixində bir ilkə imza ataraq ağrıkəsicini – Analgini icad edən Mustafa bəy Topçubaşov, “Neftin oktan ədədi” nəzəriyyəsi ilə qara qızılı, mazutu təyyarə yanacağına çevirən, “Molotov kokteyli” ilə faşizmə SSRİ ordusunun özü qədər zərbə vuran, fəqət hələ bu günə qədər haqqı alınmış Nobel mükafatına layiq görülməyən, qəhrəman Bakısı qəhrəman şəhərlər sırasına daxil edilməyən Yusif Məmmədəliyev, üç dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını haqq edərək Əliağa Şıxlinskiyin zəfər bayrağını səmaya bülənd edən Həzi Aslanov, cəmi 16 illik elmi-pedaqoji, ictimai fəaliyyəti ilə ölkənin fəlsəfi-ictimai fikir tarixinə yazılan, SSRİ EA-nın Azərbaycan filialının Rəyasət heyətinin sədri, Akademiyanın 15 təsisçisindən biri, İctimai Elmlər bölməsinin sədri, vitse-prezident, özünün təməlini qoyduğu Fəlsəfə İnstitutunun direktoru kimi illərə imza atan, fəlsəfəyə aid ilk dərslərin müəllifi, regionlarda Elmlər Akademiyasının elmi bazalarının qurucusu olan Heydər Hüseynov, “Dirilən adam”a, “Yolumuz hayandır” sualını verən, “itə ataram, yada satmaram” nidası ilə millətin yaddaş yerinə sahib çıxan Mir Cəlal, “Bıkdım gözləməkdən ey Dan ulduzu” kədəri ilə “Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz” harayına qovrulan, “Allahın evinə tula bağlamazlar” gileyi ilə “Azad qadın”ın varlığı ilə qürurlanan Cəfər Cabbarlı, Bibiheybət ziyarətində Peyğəmbər əleyhissəlamın nəvəsi Hökümə xanımın məzarı yerlə-yeksan olunanda “Təzə Pır”ın minbərinə qalxıb “Allahdan qorxun, Allah bir, iman bir, din özgədir” deyən Şeyxülislam Ağa Əlizadə kimi dühalar, milləti millət edən qüdrətli simalar, məmləkətin dünəni ilə bu günü arasında körpü olan Şəxsiyyətlər var idi [10, s.296].

Əvvəldə də, qeyd etdim. Akademik Heydər Hüseynov mənsub olduğu zamanın, quruluşun insanı idi. 1918-ci ilin martında Şərqi ilk Demokratik Cümhuriyyəti qurulmamışdan 2 ay öncə İrəvan mahalında dünyaya gəlmişdi.

Erməni daşnaqlarının soyqırımından dörd oğlu ilə birlikdə qardaşı balalarını Bakıya gətirən Gülsüm xanımın himayəsində böyümüşdü. Kasıbçılıq, köçdən köçə qoşulma onun üzünə məktəb qapısı açmamışdı. O, çörəyi, ürəyi, şöhrəti, dəhşəti də Bakıda tapmışdı. Çörəyi dedim, Allah heç bir qulunu ac qoymur. Balaca Heydər Bakıda əsl ürəyi tapmışdı. Müəllim, alim ürəyinin istisini öncə 12 yaşında qədəm qoyduğu 18 sayılı məktəbdə, sonra isə indiki Pedaqoji Universitetdə. İki fakültədə eyni zamanda təhsil almışdı. Şərqsünaslığın və müəllimliyin sirrlərini dövrünün görkəmli alimlərindən, müəllimlərindən, Cümhuriyyət qurucularının xaricdən dəvət etdiyi ziyalılardan almışdı [bax:1, 2]. Bəkir Çobanzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Mikayıl Hüseynov, Cahangir Hacıyev, Uurar, Bəndələyimin Canzi, Əhməd Trinc, N.Maar, A.Ziffeld, Zimmer, Feyzulla Qasımzadə kimi ustadaların bulağından su içmişdi.

“Dialektik materializm”, “Dialektika və metafizika”, “Dialektika və tarixi materializm” adlı dərslikləri, “M.F.Axundovun fəlsəfi görüşləri”, “XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” adlı monoqrafiyaları sözün həqiqi mənasında elmi-pedaqoji fikir tarixində, fəlsəfi-ictimai görüşlər sistemində hadisə idi. Təkrarı, analoqu olmayan bu əsərlərin üstündən yüz ildən çox zaman kəsiyi keçməsinə baxmayaraq aktuallığını itirməməsi müəllifin intellektual potensialı, fitri istedadı, analitik təfəkkürü ilə bilavasitə bağlıdır [bax:3, 4, 5, 6].

Hər bir əsərinin üst qatında marksizm – leninizm ideyalarına sadıq qalan, Marksdan, Engelsdən, Lenindən sitatlar gətirən, rejimin sükanı arxasında əyləşən İ.Stalinin, M.C.Bağırovun şəninə təriflər yağdıran, əsl həqiqəti, batındəki gerçəyi oxucuya çatdırmaq üçün fürsəti əldən verməyən akademik Heydər Hüseynov Bakıda və Moskvada Mərkəzi Komitədə oturanlar üçün maneəyə çevrilmişdi. İntellektual potensialı, təşkilatçılıq məharəti, əvəzolunmaz nitqi tezliklə onun daha yüksək vəzifəyə irəli çəkiləcəyinə, SSRİ Ali Sovetinin kürsüsündə yer alacağına təminat idi. SSRİ-nin ən ali mükafatı sayılan Stalin ordeninə təqdim olunması, bu təqdimatın mətbuatda dərci Mir Cəfər Bağırovdan tutmuş, onun əhatəsində su bulandıran cəlladları belə narahat edirdi. Eyni fakt 20-40-cı illərdə Nəriman Nərimanov, Əziz Əliyev kimi görkəmli dövlət xadimlərinin, təbib və alimlərin, publisistlərin də əcəl şərbəti olmuşdu.

Kürsüləri fəth edən, çoxşaxəli fəaliyyəti ilə diqqət mərkəzində olan akademik Heydər Hüseynovu yıxmaq, sıradan çıxarmaq, qarşısını almaq mümkün deyildi. Belə olan halda tək bir yol qalırdı: şərləmək, ləkələmək! Bunun üçün uzağa getməyə, plan qurmağa, baş aparmağa ehtiyac yox idi. Bütün dahilər kimi ancaq istedadına, ləyaqətinə, vicdanına söykənib yaşayan bir ziyalını əsərlərinin mövzusu, motivi, dili ilə çökdürmək, fakt qarşısında qoymaq çətin deyildi. Belə də oldu.

42 illik qısa, lakin mənalı ömrünün 15 ilini elmi-irfana həsr edən akademik Heydər Hüseynovun bu gün ləyaqət qalası, dünən isə baş bəlası sayılan “XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” adlı monoqrafiyası silistə çəkilir. Ona millətçi, panislamçı, şəxsiyyətə pərəstiş edən damğası vurulur. Bu acı gerçəyi

akademikin atasızlığın, yalqızlığın qurbanına çevrilən, xalq düşməninin qızı kimi damğalanan qızı hörmətli Sara xanım Hüseynova o müdhiş günlərdən düz 56 il sonra xatırlayıb kədərin göz yaşlarına boğularaq qeyd edəcəkdı: “1949-cu ilin sentyabr ayında H.Hüseynovun gərgin yaradıcılıq illərinin bəhrəsi olan “XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” adlı qiymətli əsəri işıq üzü gördü. Bu da onun “Xəmsə”si idi: kitabda XIX əsrdə Azərbaycanın ictimai-fəlsəfi fikir tarixində mühüm xidmətləri olmuş xalqımızın beş böyük oğlunun – Bakıxanov, Axundov, Vazeh, Mirzə Kazım bəy və Zərdabinin simasında Azərbaycan maarifçiliyi problemlərinin öyrənilməsinin əsası qoyulmuşdur. Bu əsərlərdə Bəhmənyarın, Mirzə Kazım bəyin Azərbaycan fəlsəfi fikir tarixində ilk dəfə adları çəkildi. H.Hüseynov yazıcılarımızdan – Axundovun, Zərdabinin, Bakıxanovun fəlsəfi fikirlərini araşdırıb, ilk dəfə onları filosof kimi göstərdi, Azərbaycan maarifçiliyinin və fəlsəfə tarixinin mərhələlərini müəyyənləşdirdi. H.Hüseynov Azərbaycan maarifçilərini bir sıra hallarda Rusiya ilə yox, otra əsr Şərq-Ərəb fəlsəfəsi ilə bağladı ki, bu da o dövrdə böyük cəsarət tələb edirdi. Çünki belə bir addım o zaman burjua millətçiliyi kimi qiymətləndirilirdi (H.Hüseynov. “XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən”, Fikir antologiyası, “Zəkioglu” nəşriyyatı, Bakı, 2006, səh. 11). Hörmətli Sara xanım Hüseynova “Kitabın taleyi – müəllifin faciəsi” adlı həmin məqaləsində digər bir qeydi ilə yuxarıda sadaladığımız faktın mahiyyətini açır: “1945-ci ildən, daha dəqiq, H.Hüseynov Marksizm-Leninizm İnstitutuna direktor təyin olunduqdan sonra ona qarşı olan təyziqlər də artdı. Demək olar ki, ildə iki dəfə, Marksizm-Leninizm İnstitutuna yoxlama komissiyası göndərilirdi. Hətta 1949-cu ildə H.Hüseynova MK-dan töhmət də verildi. Bu töhməti almaq kommunist üçün böyük bir təhlükə idi [bax:1].

Bütün bu baş verənlərə baxmayaraq H.Hüseynov 1947-ci il iyun ayının 15-dən 17-dək Q.A.Aleksandrovun Moskvada keçirilən “Qərbi Avropa fəlsəfəsinin tarixi” kitabının müzakirəsində fəal iştirak etdi. MK isə daima H.Hüseynovu məhv etməyə bəhanə axtarırdı. Buna da M.Kazım bəyin yazdığı “Müridizm və Şamil” (Məqalə 1860-cı ildə Peterburqda «Русское слово» jurnalında dərc olunmuşdu) məqaləsi barədə “XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” kitabından Mirzə Kazım bəyə həsr edilmiş bölməsində bəhs edilməsi imkan verdi”. (1, s.12).

Sara xanım Hüseynovanın bu qeydləri istər-istəməz diqqəti atasına başının bəlasına çevrilən əsərin mahiyyəti barədə digər bir alimin, kitabın redaktoru olmuş akademik A.Makovlevskinin də düşüncələrini incələməyi tələb edir. “Heydər Hüseynovun kitabının hər bir hissəsi öz-özlüyündə orijinaldır və hissələrdə əvvəllər dərc olunmuş əsərlərə nisbətən isə yeniliklər vardır. M.Axundov və H.Zərdabi haqqında fəsillərdə istifadə olunmuş materiallar yeniliyinə və zənginliyinə görə xüsusi seçilir. Azərbaycan xalqının bu dahi oğullarının çoxcəhətli mütərəqqi fəaliyyəti ilk dəfə genişliyi ilə Heydər Hüseynovun kitabında öz əksini tapmışdır”...

Heydər Hüseynov Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikrinin inkişafının mütərəqqi rus fikirləri ilə birləşdirən bağları çox diqqətlə izləyir. Bunun üçün müəllif müxtəlif köhnə rus jurnalları ilə tanış olub və onlardan xeyli qiymətli

materiallar əldə edə bilib. Belə ki, professor Heydər Hüseynovun əsəri vasitəsi ilə oxucu görkəmli azərbaycanlı mütəfəkkirin yaradıcılığına rus yazıçılarının verdikləri qiymətlə tanış olur. V.T.Belinskinin Mirzə Cəfər Topçubaşovun, A.S.Qriboyedovun və A.A.Bestujev Marlinskinin Bakıxanov, N.Q.Çernişevskinin və başqalarının M.F.Axundov, L.N.Tolstoyun Mirzə Şəfi yaradıcılığı haqqında fikirləri, akademik M.A.Pavlovun keçmiş müəllimi H.Zərdabi barəsində xatirələri misal gətirilir. Kitabda, həmçinin M.İ.Lermontovun, A.N.Ostrovskinin və M.Qorkinin Azərbaycan təsüuratları da verilmişdir”... [bax:2]

Akademik Makovelskinin səmimiyyətlə etiraf etdiyi, Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin qərarı ilə çap olunan əsərin ikinci nəşrində alimin düşüncələrinə, elmi qənaətlərinə, vicdanının göstəricisi olan qeydlərinə bəzi əlavələri etdiyi diqqəti cəlb edir. Necə də olsa ölkənin I katibi buyurmuşdu. Zaman üzə duranların, “qələm qıranların” zamanı idi. O, da bu əsərdə nəyi isə tapmalı, ağa qara deməli, gerçəyi inkar edib söz söyləməli idi. Kitabın 20-ci səhifəsində İbn Sinanın şəyirdi filosof Bəhmənyar, M.F.Axundov, A.A.Bakıxanov və Şeyx Şamil haqqında deyilən fikirlər də əslində alim Makovelskinin yox, özünü qorumaq üçün çabalayan insan Makovelskinin qənaəti idi: “Professor Heydər Hüseynovun “XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” kitabının ikinci nəşrini təqdim edərkən bu kitabın müəllifinin azərbaycanlıların fəlsəfə tarixinin tədqiq edilməsində böyük xidmətlərini qeyd etməklə bərabər, bəzi tənqidi fikirlərimizi də söyləməliyik [bax: 8].

Hər şeydən əvvəl biz qeyd etməliyik ki, müəllifin bəzi görüşləri indi köhnəlmişdir. Biz o vaxt, kitab yazılarkən, elm tərəfindən qəbul edilmiş, lakin sonralar yenidən baxılmış halları nəzərdə tuturuq (müəllifin müridizm və Şamil hərəkətləri haqqında görüşləri, onun Bəhmənyar materializmi haqqında bu nəşrdə də kitabda saxlanılan fikirləri). Həmçinin, o vaxtlar şəxsiyyətə pərəstişə verdiyi bəzi məqamlardakı qiymətlər də bura aiddir”. Akademik Makovelskinin özünü inkar edən bu fikirləri bir daha Heydər Hüseynov kimi dahilərin qətlinə fərman verən quruluşun iç üzünü açar. Akademikin Dar Ağacına çevrilən bu əsər çap olunduqdan sonra dövrünün qüdrətli alimlərini heyrətə salmışdı. Vicdanının səsi ilə Şərq dəyərlərini tədqiq edən alimlər onu elmdə, ümumbəşəri dəyərlər tarixində inci hesab etmişdilər.

“Kitab işıq üzü görəndən sonra H.Hüseynovun ünvanına Gürcüstanın, Estoniyanın, Qazaxıstanın, Özbəkistanın, Rusiyanın görkəmli alimləri məktublar yazıb kitaba yüksək qiymət vermişdilər. Bunların arasında İ.Kraçkovskinin, E.Bertelsin, K.C.Bakradzinin, estoniyalı akademik Kruusun rəyləri də var idi. Azərbaycan alimlərindən Məmməd Arif, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov da yüksək fikirdə idilər. Məmməd Arif deyirdi: “Onun qəlbində fəaliyyət mənbəyi daim alovlanır” [bax:7]. Natiqlik məharəti, xalqa olan çılğın məhəbbəti, cəsarəti, cazibəsi H.Hüseynovu tanıyanları özünə cəlb edirdi. Fadeyev kitabı Stalin mükafatına təqdim etmişdi”...

Sara xanım Hüseynovanın övlad məhəbbəti, eyni zamanda vətəndaş yangısı ilə qələmə aldığı bu faktlara bir məqamı da əlavə etmək yerinə düşər. Akademik Heydər Hüseynov bu əzəmətə çatıb, bu məhəbbəti qazanana qədər quruluş onun

doğmalarına, dostlarına, məsləkdaşlarına xalq düşməni damğası vurub repressiyanın girdabına atmışdı. Gözaltına alındığı 50-ci ildə qardaşı Yaqub Nəcəf oğlu Hüseynov sürgün edilmişdi. Qarşıda ailəsi, digər doğmaları vardı. Ona dağ çəkmək üçün növbə onların idi. Cəmi 6 ayda – 180 gündə cərəyan edən hadisələr onun vicdanını sızladır, Dar Ağacına doğru aparırdı...

Türk dünyasının böyük fikir və düşüncə sahibi, görkəmli yazıçı, mütəfəkkir alim, tanınmış ictimai-siyasi xadim, qırğız xalqının qüdrətli oğlu akademik Çingiz Aytmatovun “Əsrdən uzun gün” əsərində yaddaşı əlindən alınan, manqurtlaşan oğul anasının dəhşət bəlgəsi olur. Milli mənlük, milli kimlik uğrunda mücadilə tariximizdə milləti manqurtlaşmaqdan qoruyan Nayman ananın harayından köynək geyən, 30-cu illərin qurbanına çevrilən, millətin xilasını üçün qələm çalan böyük ədiblər, fikir və düşüncə sahibləri oldular. Sonsuz sayğıya, məhəbbətə layiq olan o dahilərin sırasında akademik Heydər Hüseynovun ayrıca yeri, müqəddəs məqamı var.

Akademik Heydər Hüseynovun titullarının alındığı, fəaliyyət sahələrinin daraldığı, ev dustaqlığına verildiyi 180 gün, əslində əsrdən uzun 180 günü, ölümü ilə ölümsüzlük qazanan bir mücahidin Tanrıdan tale payı idi. Ölümü ilə ölümsüzlüyə qovuşmaq, ədaləti ilə ədalətsizliyin, xeyirlə şərin mücadiləsində haqqın və haqlının yanında olmaq hər kəsə, özü də sıradan biri olmayan şəxsiyyətə nəsihədir. Necə ki, manqurtlaşıb öz yaddaşına qılınc sıyrıanlara, iş verib üzə duranlara, şərəfsizliyi ilə şərəfi olanlara qarşı çıxanlara şərəfli ölüm nəsihədir.

Düz 68 il bundan öncə, ondan da 180 gün o yana Mərkəzi Komitənin I katibi Mir Cəfər Bağirov Filarmoniyada akademik Heydər Hüseynovu tənqid hədəfinə çevirmişdi. Ləyaqətinə, vicdanına qurban gedən, kişiliyinə, qüruruna söykənən Heydər Hüseynov Mirzə Fətəlini, Abbasqulu Ağanı, Mirzə Kazım bəyi, Mirzə Şəfəni, Həsən bəyi, Çar Rusiyasının düz 20 il aşına zəhər qatıb dincliyini əlindən alan, qolları budanaqda “40 kölə qul kimi yaşamaqdansa, bir gün azad yaşamaq yaxşıdır” deyib Xilafətlə 20 illik mücadiləsinə budanan qolları ilə abidə qoyan Babəkdən sonra Qafqaz xalqlarının milli mücahidinə, istiqlal simvoluna dönən, məğrurluğu ilə Qafqaz Qartalı titulunu qazanan, əsir götürüldükdən sonra Çar Nikolayın süfrəsinin başında əyləşəndə Çarın: “Sizi süfrəmin başında qonaq etməkdən qürur duyuram” kəlamına “Mən də sizi, süfrəmin başında qonaq etsəydim qürur duyardım” deyib onu heyrətləndirən, Çarın: “Uğurunuzun mayası nəyə bağlıdır” sualına qısa, az sözün çox dəyərində “Öncə Anam, əyalım, sonra da Aulum mənə inandı” deyib bir Şərq, bir müsəlman, bir Qafqaz kişisi olaraq çiyinlərini dik tutan Şeyx Şamilə qarşı haqsızlığa dözməyən akademik Heydər Hüseynov özü də, seyid olan Bağirovun üstünə yeriyyir. Bir türk, bir müsəlman, bir Azərbaycanlı, Qafqazlı olaraq bu onun vicdan məsələsi idi. Necə ki, Çarın tacgüzarlıq mərasimində iştirak edən, qiymətli hədiyyələri ilə məclisə təşrif buyuran Hacı Zeynalabdin Tağıyev Çara təqdim olunanda dilmancın: “Qafqazlı, vəhşi xalqın nümayəndəsi” ifadəsinə tərəddüd etmədən yenə də bir türk, müsəlman, Azərbaycan, Qafqaz kişisinə xas vüqarla: “Mənim xalqım vəhşi deyil, onun

qüdrətli keçmiş, zəngin mədəniyyəti vardır” nidası ilə Sarayın sütunlarını titrədən, sərvətini millətinin oyanışı, cəhalətdən qurtuluşu yolunda sərmayəyə çevirən Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vicdan məsələsi idi [bax: 10].

Fəlsəfi, ictimai, ümumiyyətlə milli-mənəvi dəyərlər tariximizə daxil olan tarixi şəxsiyyətləri, ədibləri, filosof alimləri müdafiəyə qalxan, çiyində çar çinləri parlada da, köksündə türk sevdası, Azərbaycanlı ürəyi, ruhunda şərqli hərəreti daşıyan, Şərq intibahının yeni mərhələsini yaradan Nizami Gəncəvidən Zərdabiyə gələn yolda sözün hikmətinə hikmət qatan, onun qədrini, dəyərini artıran maarifçilərin arxasında dayanır. Onların dühasını, dünyasını təkcə rus elmi-mədəni elitesi ilə bağlayanlara bəşər mədəniyyətinə Şərqin qüdrətli filosof-təbiblərindən, mütəfəkkir alimlərindən soraq verir. Nizami Gəncəvidən sonra yeni bir “Xəmsə” gülzarı yaradan akademik Heydər Hüseynov zülmətdə doğan Günəşə çevrilir. Xaqanidən, Nəsimidən, Seyid Əzimdən söz açır. Millətin imzası, məmləkətin haqq səsi olan dahilərin sırasında dayanır. “Qələm qıranın” yanındakı qanlı qaynaqların şər-böhtanına qurban gedir. Hansı ki, onların çoxu akademik Heydər Hüseynovla çörək kəsmişdi, illərə imza atmışdı. Elmlər Akademiyasını təsis etmişdilər. Zaman, quruluş dəyişsə də, şəxsiyyətə münasibət dəyişməmişdi. Seyid Əzim Şirvanini təpik altında qoyan, Mirzə Fətəlinin cənazəsini ortada buraxan, Mirzə Ələkbər Sabiri sabun tiyanının acısında boğan, Məmməd Hadini əlyazmalarını yandıraraq isinməyə vadar edən, Rəsulzadənin, Xoyskinin, Topçubaşovun adını çəkməyi sayaq buyuran, kibir, günah ünvanı olan yaddaş cəlladları Heydər Hüseynovu Dar Ağacına sürükləmiş, onu iradəsi, şərəfi, namusu, ailəsi ilə imtahana çəkmişdilər.

1950-ci il avqustun 15-də müharibənin dəhşətlərindən silkinib çıxmayan, üçgüncə məktublarını qapılarını çırpdığı, təzə-təzə qurulan, tozu-torpağı dünyanı başına götürən Bakıda xəbər yayılır: Akademik Heydər Hüseynov özünü asıb! Bu rejimin boynuna öz əli ilə keçirdiyi ip idi. 1985-ci ilin Qarbaçov “perestroykası” onun eyib pərdəsini üzündən qaldıracaq “Xunta üsyanı” SSR-ni silkələyəcək. Azərbaycan 20 Yanvar dəhşətlərindən keçib, Şəhidlərin ona yenidən qaytardığı Çəmbərəkənddən S.M.Kirovun Cəlladlar partiyasının Şaumyandan sonrakı bəlasının qranitdən olan abidəsini yerləbir edəcək...

Aylar, illər keçəcək. Akademik Heydər Hüseynovu imanına, ləyaqətinə, hüdudları məlum olmayan Vətən sevgisinə qurban edənlərin, vicdanını dananların, iş verənlərin, üzə duranların da, üzünə duracaqlar. Yusif Məmmədəliyevə, Səməd Vurğuna, Mirzə İbrahimova, bir sözlə Vətənə, elmə, mədəniyyətə xidmət edənlərə qənim kəsiləcəklər. XX yüz ilin 60-cı illərinə qədər davam edən bu sərt ruzgarın sonunda 90-cı illərdə bahar olacaq, buzu əridəcək, sel gələcək, çör-çöpü özü ilə aparacaq. “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz” hikməti, “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam” nidası ilə Vətəni Vətən edən dahilərin, əvəzolunmazların, unudulmazların haqqını özünə qaytaran, qayıdışı ilə çox şeyləri səhmana salan ulu öndər Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə Heydər Hüseynovun intiharından Vətəni, şərəfi, ləyaqəti yolunda

varlığına qəsdindən 47 il sonra – 1997-ci ildə Şeyx Şamilin Rusiyada, Dağıstanda qeyd olunan 200 illik yubileyi ölkəmizdə də qeyd olunacaq. Müasir Azərbaycanın memarının söylədiyi: “Heydər Hüseynov Şeyx Şamil haqqında həqiqəti dediyinə görə öz həyatını qurban verən böyük alim və filosofdur” kəlamı ona əcəl şərbəti içirən, onun ölümündən sonra bir müddət Azərbaycan ziyalısının yaxasından qanlı əllərini çəkmək zorunda qalan, “Sovet ziyalısı intihar etdi” gerçəyini ört-basdır etmək üçün məzarını Fəxri Xiyabanda qazan, xalqların katorqasına çevrilən rejimə vurulan ən dəhşətli zərbə, uğurların və ağrıların ünvanına – akademik Heydər Hüseynov şəxsiyyətinə verilən dəyər, nur paylayan ruhuna ehtiramın nümunəsi olacaq!

NƏTİCƏ

Akademik Heydər Hüseynov cəmi 42 il yaşadı. İlkərə imza atdı. Adını milli-mənəvi dəyərlər tariximizə yazdı. Ölümü ilə ölümsüzlüyə qovuşdu. Millətinin düşünən beyinlərinə qarşı sıyrılan cəllad qılınclarının qalxanı oldu. Ləyaqətinə, cəsarətinə, kişiliyinə qurban getdi. Yalana yoldaş, satqına sirdaş, yaltağa qardaş olmadı. Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Hacı Zeynalabdin Tağıyev kimi yüzrlə Azərbaycan ziyalısının ailə üzvlərini zindanlarda, sürgünlərdə çürüdən quruluşun əlindən “xalq düşməni” damğası vurulmuş ailə üzvlərini aldı. O, bir Azərbaycan kişisi, şərqli və müsəlman idi. Şərəflə ləyaqət, namusla qeyrət, yolunda qurban getdiyi Şeyx Şamilin dili ilə desək ailə və aul onun üçün hər şey idi. Ölüm bu dəyərlərdən ucuz, çox ucuz olduğu kimi...

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov H. XIX əsrdə Azərbaycanın ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən. Bakı, 2006, 544s.
2. Heydər Hüseynov: bibliografiya, Bakı, 1965, 48s.
3. Hüseynov H. Dialektik materializm. Bakı, Azərənəşr, 1935, 43s.
4. Hüseynov H. Dialektika və metafizika. Bakı, Azərənəşr, 1940, 71s.
5. Hüseynov H. Dialektika və tarixi materializm. Bakı, 1940, 68s.
6. Hüseynov H. Ədəbi qeydlər. Bakı, Azərənəşr, 1945, 127s.
7. Dadaşzadə M.A. Görkəmli alim. “Ədəbiyyat və incəsənət”, 5 aprel 1958.
8. Makovelski A. O. H. Hüseynovun “XIX əsrdə Azərbaycanın ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” kitabı haqqında. “İnqilab və mədəniyyət”, №11, 1949, s. 152-164.
9. Qocaturk N. Türkün Yaddaş Kitabı. Bakı, Nurlan, 2005, 424s.
10. Qocaturk N. İ.Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, “Nurlan”, 2008, 472s.

İCMAL

Bütün həyatını maarifçilik ideologiyasının təbliğinə, elmi-irfana həsr edən mütəfəkkir alim, görkəmli filosof akademik Heydər Hüseynov əcəl şərbətini öz əli ilə içdi. Cəsarətin simvolu kimi tarixə çevrildi. Özünəqəsd, intihar bütün səma kitalarının, 124 min peyğəmbərin inkar etdiyi gerçəklikdir. Ulu Tanrı da, bunu günahların başında görür. Akademik Heydər Hüseynov hər halı ilə filosof idi. Daxili mədəniyyəti, fitri istedadı, analitik təfəkkürü, özündən və sözümdən ucalarda dayanan şəxsiyyəti ilə. İnam, iman, iradə, ləyaqət və cəsarət onun üçün hər şey idi. Görkəmli filosoflardan biri Albert Komyu deyir: “İntihar güclü insanlara məxsus dəyərdir”. Akademik Heydər Hüseynovun ani ölümü də bir dəyər idi. Quruluşun, rejimin iç üzünü açmaq üçün həyatının son anında Dar Ağacında yaşamağa dəyərdi. Çünki, o bu dünyaya gerçəklərin tərcümanı kimi gəlmişdi. Gəldi, işini gördü və getdi...

**Sudden death is also a value
(To the memore of philosopher, acad. Heydar Huseynov)**

Assistant Professor Narman Gojaturk
Baku State University,
Faculty of Social sciences and psychology
nqocaturk@ mail.ru

SUMMARY

The well-known philosopher, academician Heydar Huseynov, devoted his life to the propaganda of the ideology of enlightenment, the scientist-philanthropist, and drank the bitter syrup with own hands. He became historic as a symbol of courage. In the self-suicide, suicide is the source of all heavenly books, the truth that 124,000 prophets denied. The Great God sees it at the head of sin. Academician Heydar Huseynov was a philosopher in every case with his Domestic culture, fittest talent and analytical thinking. Truth, faith, will, dignity and courage were everything for him. Albert Komyu, one of the prominent philosopher, says: “Suicide is a great value for powerful people.” The sudden death of academician Heydar Huseynov was also a value. It was worth it to live in the torture tree at the last moment of his life to open the inner world of the regime. Because he came to this world as a last translator of the truth. He came, did his work and went away...

АННОТАЦИЯ

ВНЕЗАПНАЯ, НО ПРЕКРАСНАЯ СМЕРТЬ (ПАМЯТИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ФИЛОСОФА АКАДЕМИКА ГЕЙДАРА ГУСЕЙНОВА)

*Доцент Нарман Годжатурк,
Бакинский Государственный Университет,
Факультет социальных наук и психологии
nqocaturk@mail.ru*

Известный философ, академик Гейдар Гусейнов всю свою жизнь посвятил пропаганде идеологии просвещения, научным разработкам и своими руками выпил горькую чашу своей судьбы, тем самым оставшись в истории, как символ мужества. Известно, что самоубийство отрицается и осуждается всеми ниспосланными с Неба священными книгами; его отрицают и 124 000 пророков. Всевышний видит в этом самый большой грех. Академик Гейдар Гусейнов был философом в каждом своем проявлении. Для него смысл жизни заключался в вере, убеждениях, воле, достоинстве и смелости. Он обладал высокой внутренней культурой, талантом от Бога, аналитическим мышлением, был личностью, стоящей выше всяких предрассудков. Альберт Камю, один из видных философов, говорит: «Самоубийство – это свойство сильной личности». Внезапная гибель академика Гейдара Гусейнова также было актом большой значимости. Стоило ему повисеть на виселице в самый последний момент своей жизни, чтобы раскрыть внутренний мир современного ему режима... Потому что он пришел в этот мир как провозвестник истины. Он пришел, сделал свою работу и ушел...